

Федір Михайлович Подшивайлов,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник відділу
проектування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.9:005.32

МОДЕЛЬ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

В статті приведена і обоснована авторська модель мотиваційної сфери личности, определены ее составляющие и характер взаимосвязи. С помощью данной модели объясняется цикличность функционирования мотивационной сферы личности, а также предусматриваются пути развития мотивации деятельности. Применение модели позволит проектировать развитие одаренности как конкретного человека, так и обеспечивать эффективное взаимодействие и деятельность в организации.

Ключевые слова: мотивация, мотивационная сфера личности, составляющие мотивационной сферы личности, модель мотивационной сферы личности.

The author's model of personality's motivational sphere is presented and substantiated in the article, it's components and character of correlation between them is defined. With the help of this model the cyclicity of personality's motivational sphere functioning is explained, and the ways of activity's motivation development are predicted. The model application makes it possible to project the giftedness development both of a concrete person, and to provide an effective interaction and activity in organization.

Key words: motivation, personality's motivational sphere, personality's motivational sphere components, personality's motivational sphere model.

Мотивація діяльності завжди була визначальною проблемою гуманітарних наук. Розуміння мотиваційних феноменів надає можливість забезпечити максимальну ефективність діяльності людей, правильно спрямовувати розвиток як окремих особистостей, так і соціальних груп, організацій. Більш ефективною є діяльність, що забезпечується комплексом взаємодіючих вроджено-набутих здібностей (обдарованості) та мотивації. Завданням керівників будь-якого рівня є, з одного боку, правильний розподіл обов'язків між людьми з урахуванням їхніх здібностей, а з іншого – забезпечення високого рівня мотивації діяльності.

Методологічною базою гуманітарних наук є герменевтичне «розуміння» (цілісне душевно-духовне переживання), на відміну від природничих наук, де основою є «пояснення» суто об'єктивних явищ. Для розуміння, як мотиваційна сфера розвивається, необхідно зрозуміти її структуру та механізми функціонування. Цілісне розуміння феномену мотиваційної сфери особистості можливе за наявності її моделі. На думку В. Н. Дружиніна, герменевтичний метод є власне психологічним методом. Його головна

особливість полягає в безпосередньому пізнанні психічної реальності іншого, що відбувається через моделювання у психіці дослідника психічної реальності досліджуваного [2].

Розробка моделі мотиваційної сфери особистості може виступати своєрідним конкретним проявом теорії «концептуального інтелекту» Р. Лі стосовно мотиваційної сфери особистості [8]. Науковець розглядає людський інтелект як концептуальний інтелект, що виникає внаслідок концептуального мислення і концептуального навчання. Дослідник підкреслює, що до інтелекту не потрібно зараховувати низькоорганізовані когнітивні (сенсомоторні, перцептивні, просторові) функції, хоч вони і є його основою. Процес становлення інтелекту в теорії «концептуального інтелекту» Р. Лі відбувається так: у результаті засвоєння мови поступово формується система значень словесних знаків і в психіці складається «символьний світ». Різноманітні ментальні події (відчуття, наочні образи, уявлення) утворюють індивідуальний «ментальний» світ, на засадах якого формується «рудиментарне мислення» (мислення без мови з використанням

«прототипних образів»). Взаємодія символічного світу та рудиментарного мислення сприяє утворенню концепту. Концепти постають передумовами концептуального і креативного мислення, утворюючи фундамент людського інтелекту. Вони забезпечують специфічні види інтелектуальної діяльності: *нарративізація* (презентація послідовності емпіричних подій певним впорядкованим чином), *імажинація* (створення уявних потенційно можливих історій на основі гнучкого використання мовних засобів), *аргументація* (породження абстрактних структур і логічних зв'язків, а також їх оцінювання на основі процедур аналізу, порівняння, індукції, дедукції, узагальнення, пояснення тощо). Концептуальне мислення формується у взаємодії з концептуальним навчанням. Ці дві форми концептуальної діяльності утворюють концептуальний інтелект, що є підґрунтям інтелектуальної обдарованості. Таким чином, інтелект (у термінології Р. Лі це завжди «концептуальний інтелект») пов'язаний із засвоєнням символічної системи за визначальної ролі природної мови. Основою становлення інтелекту є процес засвоєння і функціонування значень слів, на базі яких формуються концепти. У значенні слова Р. Лі виділяється три рівні: сприймання, розуміння, особистий досвід.

Як зазначає М. О. Холодна, понятійне мислення – це вища форма (рівень розвитку) інтелекту, що є результатом інтеграції більш ранніх форм пізнавальної діяльності [7, с. 47]. Понятійне мислення вищою стадією розвитку мислення і вищим рівнем організації мислення.

З урахуванням вищезазначеного, до аналізу понятійної бази та розробки моделі мотиваційної сфери особистості було застосовано аксіоматичний підхід.

Мотиваційна сфера особистості не постає системою мотивів, а є ядром особистості, в якому перетинаються її властивості [4]. Будь-яка властивість особистості більше чи менше, безпосередньо чи опосередковано впливає на мотиваційний процес, завданням якого є підключення енергії для виконання діяльності, яку особистість виконує протягом життя. Властивість – це сторона предмета, що зумовлює його відмінність або подібність з іншими предметами і проявляється у взаємодії з ними. Кожна окрема річ володіє безмежною кількістю властивостей, єдність яких є її якістю [6]. Стосовно особистості властивостями виступають, наприклад, сила та динамічність нервових процесів, екстраверсія – інтроверсія, адаптивність, ціннісні орієнтації тощо, єдність яких утворює її якість – індивідуальність [3].

Аналіз джерел, де описано дослідження мотиваційних феноменів, дозволив виділити поняття, що характеризують мотиваційну сферу особистості: потреба, бажання, когнітивний контроль (воля, волюв'язування), намір, мотивація та мотив. Ці поняття є засобами існування та функціонування мотиваційної сфери особистості. Інший клас психічних явищ детермінує мотиваційний процес, являючи базис потенційної мотивації: орієнтувальний рефлекс, орієнтувальна діяльність, нахил, спрямованість, установка,

атитюд, аперцепція, атрибуція, динамічний стереотип, соціальний стереотип, інтерес, захоплення, психологічні комплекси, психологічні захисти, акцентуації, індивідуальний стиль діяльності, цінності, смисли, ціннісні орієнтації, світогляд, картина світу, сенс життя тощо; а також поняття, які позначають такі особистісні властивості, як локус контролю, адаптивність, організованість, тривожність, перфекціонізм тощо.

Для побудови аксіоматичної моделі мотиваційної сфери особистості виділяємо необхідні та достатні критерії теоретичного аналізу досліджуваного феномену. З огляду на те, що психіка людини не статична, а динамічна явище, що може зазнати кількісних та якісних змін, було виділено критерій онтогенетичної послідовності.

Мотиваційні явища по різному відображаються у свідомості. Під час побудови моделі мотиваційної сфери особистості ми виходили також з положення психодинамічної теорії (значний внесок у її розбудову зробила Т. С. Яценко) про єдність та одночасну протилежність свідомого і неусвідомлюваного у психіці людини. Зокрема Т. С. Яценко зазначає, що «агрегат несвідомого більший, багатший, змістовніший та енергетично потужніший, ніж свідомості» [5]. Ступінь залучення свідомості до мотиваційного процесу, тобто рівень усвідомленості мотиваційних явищ відображено через критерій рівня усвідомлення (на шкалі неусвідомлюване – свідоме).

Було виділено критерій вродженості – набутості та критерій функціональності для аналізу і структурування мотиваційних феноменів.

Необхідний для побудови певної моделі процес узагальнення та абстрагування, пов'язано з процесом категоризації. Він, за твердженням М. О. Холодної, є здатністю встановлювати відношення ідентифікації між поняттями різного ступеня узагальненості. Ідентифікацію розглядають як мисленнєву дію з розміщенням об'єкта (поняття) з певними властивостями у деякий клас. Тобто акт ідентифікації полягає у визначенні відповідності певної властивості актуального об'єкта (поняття) та категорії, ідентифікація забезпечує можливість оцінити цей об'єкт (поняття) як вид відносно певного роду. З психологічної точки зору реакція понятійної ідентифікації (підведення конкретного видового поняття під певну родову категорію як його «прикладу» – це результат одночасної взаємодії ефекту прототипності (наявності типового видового прикладу, що більш яскраво передає зміст родової категорії), ефекту тотожності (накладання просторових схем видового поняття і родової категорії, в ході якого той чи інший «видовий приклад» перевіряють на відповідність «родовому прикладу») та ефекту контекстності (впливу на переважний вибір певного видового поняття як прикладу категорії семантичного контексту, що залежить від змісту індивідуального ментального досвіду). Ідентичність окремого поняття відносно категорії визначається ефектом «прототипності» [7].

Згідно з вищезазначеними положеннями про категоризацію та виділеними нами критеріями аналізу (онтогенетичної послідовності, рівня усвідомлення, вродженості – набутості, функціональності), було зроблено спробу здійснити класифікацію, систематизацію та узагальнення різних понять, що співвідносяться з мотиваційною сферою особистості, структурувати мотиваційні феномени та представити їх у вигляді моделі (рис. 1). Нами виділено чотири складові мотиваційної сфери особистості: орієнтаційна, мобілізаційна, актуалізаційна та реалізаційна. Вони послідовно переходять одна в одну та утворюють чотирьохтактний цикл.

Зазначені складові в онтогенезі людини функціонують відповідно до діалектичних законів розвитку, забезпечуючи циклічний характер мотиваційної сфери особистості.

Модель мотиваційної сфери особистості відображає чотирьохкомпонентну структуру мотиваційної сфери особистості, покроковий алгоритм взаємодії структурних компонентів та циклічність цього алгоритму як зворотного зв'язку і взаємопереходу структурних компонентів. Подана модель – це структурний покроковий алгоритм функціонування мотиваційної сфери особистості.

Назви структурних компонентів, згідно з критерієм функціональності, відображають здійснювану мотиваційною сферою функцію стосовно особистості. Орієнтаційна складова мотиваційної сфери особистості забезпечує загальну та диференціальну орієнтацію людини у навколишньому середовищі. Завдяки їй здійснюється загальне оцінювання відповідності зовнішніх умов внутрішнім властивостям (наприклад, нужді) організму людини і диференціація особливостей предметного та соціального оточення стосовно безпечності чи небезпечності навколишнього середовища для збереження внутрішньої рівноваги і цілісності людини як системи. Орієнтаційна складова є системою вроджених задатків, передумов, певних орієнтирів, що забезпечують загальну та диференціальну орієнтацію в зовнішньому середовищі. Формою прояву, показниками орієнтаційної складової мотиваційної сфери особистості постають типологічні властивості нервової системи, індивідуальні особливості будови аналізаторів, зон кори головного мозку, потяги, нахили, спрямованість, емоційна спрямованість тощо. Орієнтаційна складова мотиваційної сфери інтеграційно забезпечує всеохоплюючу спрямованість особистості як відкритої системи, що взаємодіє з навколишнім середовищем. Умовно

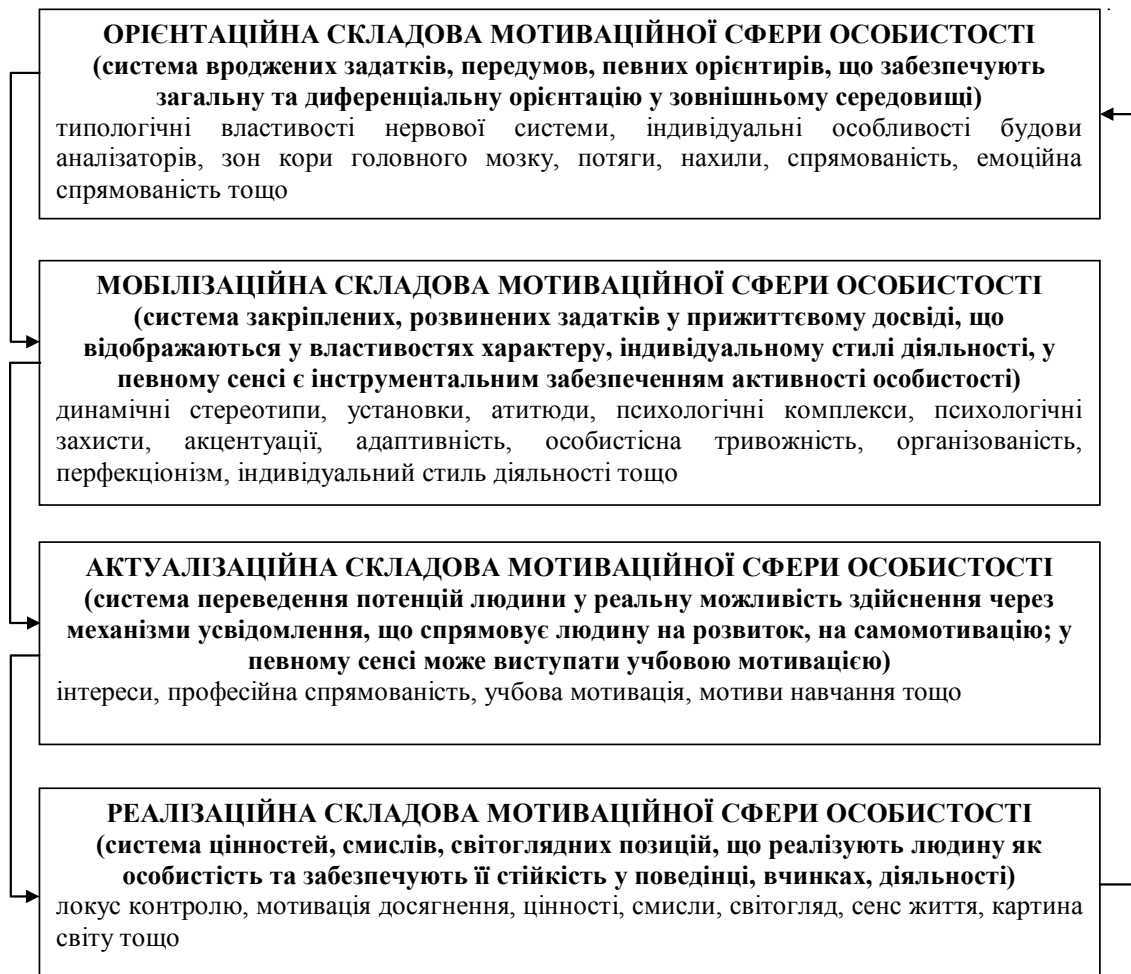

Рис. 1. Модель мотиваційної сфери особистості

орієнтаційну складову можна також вважати базисом обдарованості.

Друга складова мотиваційної сфери особистості відображає функцію мобілізації наявних сил і ресурсів особистості для здійснення акту взаємодії людини з навколишнім середовищем. Мобілізаційна складова за змістом є системою закріплених, розвинених задатків у прижиттєвому досвіді, що відображаються у властивостях характеру, індивідуальному стилі діяльності. У певному розумінні вона є інструментальним забезпеченням активності особистості. Динамічні стереотипи, установки, атитюди, психологічні комплекси, психологічні захисти, акцентуації, адаптивність, особистісна тривожність, організованість, перфекціонізм, індивідуальний стиль діяльності тощо є формою прояву та показниками мобілізаційної складової мотиваційної сфери особистості. Мобілізаційна складова мотиваційної сфери інтеграційно забезпечує стійкість особистості у різних проявах її активності під час взаємодії з навколишнім світом.

Третя складова мотиваційної сфери особистості виконує функцію актуалізації наявних можливостей (сил, ресурсів) людини та попередньо визначає необхідну кількість ресурсів для реалізації активності. Вона має назву «актуалізаційна складова мотиваційної сфери особистості». За змістом вона є системою переведення потенцій людини в реальну можливість здійснення через механізми усвідомлення, що спрямовує людину на розвиток, самомотивацію. Актуалізаційна складова може розглядатись навчальною мотивацією та відображає своєрідну зону найближчого розвитку людини, де відбувається розвиток здатності оптимально витратити власний життєвий ресурс і розвивати його. Формою прояву і показниками цієї складової є інтереси, професійна спрямованість, навчальна мотивація, мотиви навчання тощо. Актуалізаційна складова мотиваційної сфери інтеграційно забезпечує стабільність особистості у різноманітних проявах її активності під час взаємодії з навколишнім світом.

Четвертою складовою за функціональним критерієм є реалізаційна складова мотиваційної сфери особистості. Вона забезпечує реалізацію, здійснення людини у навколишньому світі. Змістовно ця складова є системою цінностей, смислів, світоглядних позицій, що реалізують людину як особистість та забезпечують її стійкість у поведінці, вчинках, діяльності. Її формою прояву і показниками є локус контролю, мотивація досягнення, цінності, смисли, світогляд, сенс життя, картина світу тощо. Реалізаційна складова мотиваційної сфери інтеграційно забезпечує цілісність особистості як відкритої системи в її проявах стосовно навколишнього світу і самої себе.

Кожна складова є відповідним тактом чотирьох-тактного циклу функціонування мотиваційної сфери особистості. У кожному акті взаємодії людини з навколишнім середовищем мотиваційний процес починається з орієнтаційної складової. Вона переходить у мобілізаційну, що змінюється актуалізаційною,

і завершується реалізаційною складовою. У моделі представлені і онтогенетична послідовність розгортання мотиваційної сфери особистості, і рух від вродженості до набутості мотиваційних феноменів, що супроводжується зростанням рівня усвідомленості мотиваційних процесів. Людина народжується з певними внутрішніми задатками, нуждою, спрямованістю. В процесі набуття індивідуального досвіду вони поступово переходять у риси характеру, індивідуальності, що розпочинають визначати інтереси, світогляд. Зрештою, відбувається становлення цінностей, смислів, картини світу людини, що на новому етапі розвитку людини розпочинають виконувати функцію орієнтації особистості у навколишньому середовищі.

Згідно з основними закономірностями розвитку (циклічність, нерівномірність, «метаморфози», поєднання процесів еволюції та інволюції), виявленими і описаними Л. С. Виготським [1], мотиваційні феномени з найвищого рівня усвідомленості переходять у сферу несвідомого, визначаючи успішність чи неуспішність самореалізації особистості в соціумі.

Таким чином, мотиваційна сфера особистості – це ядро (центр) простору особистості, де перетинаються всі осі координат (особистісні властивості), що визначають характер мотиваційних процесів. Мотиваційна сфера особистості складається з чотирьох компонентів (орієнтаційного, мобілізаційного, актуалізаційного і реалізаційного), що утворюють чотирьохтактний цикл. Послідовний перехід між тактами циклу в онтогенезі та в конкретних ситуаціях відбувається відповідно до діалектичного закону «заперечення заперечення». Це детермінує циклічний характер функціонування мотиваційної сфери особистості. Мотиваційна сфера особистості забезпечує цілісність, стійкість і стабільність особистості за рахунок регуляції спонукальних сил будь-якої активності людини.

Подана модель мотиваційної сфери особистості наділена широкими прогностичними можливостями для психологічної практики. Серед них необхідно назвати прогнозування можливої поведінки, виконання професійних обов'язків, здійснення вчинків людиною у тих чи інших життєвих ситуаціях. Самодостатність моделі визначає її вимірювальні можливості у процесі вивчення різних проявів особистості в освітньому середовищі або середовищі певної організації, коли дослідник (експериментатор) власними діями не вносить відхилень у досліджуване явище.

Отже, окрім прогностичних можливостей, ця модель дозволяє проектувати розвиток обдарованості людини, що дозволить досягти максимально ефективної діяльності як окремих особистостей, так і організацій.

Можливими перспективами дослідження є розширення змістовного наповнення складових мотиваційної сфери особистості, емпіричне вивчення цих складових у їх проявах і взаємозв'язках, розроблення прикладних програм розвитку і підтримки саногенного функціонування мотиваційної сфери особистості.

Використані літературні джерела

1. *Выготский Л. С.* Психология [Текст] / Л. С. Выготский. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.

2. *Дружинин В. Н.* Психология общих способностей [Текст] / В. Н. Дружинин. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 1999. – 359 с.

3. *Мерлин В. С.* Психология индивидуальности : избранные психологические труды [Текст] / В. С. Мерлин ; под ред. Е. А. Климова. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2005. – 544 с.

4. *Подшивайлов Ф. М.* Теоретико-методологічні засади визначення поняття мотиваційної сфери особистості [Текст] / Ф. М. Подшивайлов // Освіта

та розвиток обдарованої особистості. – 2015. – № 10 (41). – С. 19–23.

5. Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авторские школы академика НАПН Украины Т. С. Яценко [Текст] / сост. В. П. Андрущенко, А. В. Глузман. – Киев : Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2012. – 241 с.

6. Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

7. *Холодная М. А.* Психология понятийного мышления: от концептуальных структур к понятийным способностям [Текст] / М. А. Холодная. – М. : Институт психологии РАН, 2012. – 288 с.

8. *Li R.* A theory of conceptual intelligence: thinking, learning and giftedness / R. Li. – NY : Praeger Publishers, 1996. – 322 p.

